

Szertartások és vallási szokások az unitárius egyházban.

10-ik közlemény.

A pap fizetése vidékek szerint változott. A Homoród két mellékén, a Küküllőn túl levő ekklákban 12 kalangyából egész, kevesebből felét a papnak, a napszámos három napi munkát, özvegy három sing kendervásznat fizet a Nyikó és Gagy vize mellett húsz kalangyából egész, kevesebből fél képét, szegény, de jószágos másfél véka búzát, három véka zabot; kézimunkás három napszámot. Cinterem haszna papé és mesteré. Bérhordáskor egyik egyházi, később a gondnok volt köteles jelen lenni és bírálja meg, ha méltó-e elvételre vagy nem. A bérek bevitelére egy nap rendeltessék s ha két nap alatt be nem vinné, büntetessék egy forintra s a bért is adja meg.

A mestert a pap fizette, de amellett a mesternek szabad volt a tanulókkal alamizsnát (sabbatháliát) gyűjtetni, „de szorosan ne erigálják, annyival is inkább veréssel“, hanem amikor lehet, a gyermekek is vigyenek egy tojást vagy valamit. Versadásért — a gyermek versben vagy énekelve (kántálás) adta elé a kérést — fizetést ne vegyenek. Ha lakodalmat decantálnak, annak harmadát vehették. A névnap salutatások el voltak tiltva (1721 derzsi zsinat). A mestereknek tiltva volt, hogy tanítványaikat parasztmunkára, mezei robotra, marhák gondozására használják (3 forint büntetés).

Sokszor sok panasz hangzott el a curátorok, egyháziak ellen, mert a kepe nem folyt be. Esztendőről-esztendőre restancia maradt. „A pap és mester atyafiak adósságaikat köteleztetnek vagy elengedni, vagy sűrű átkokat hallani.“

Szokás volt némely helyen, hogy papnak, mesternek szántsának, vessenek a bér pótlására. „Akinek zabja nincsen, rozssal, alakorral, törökbúzával, haricskával, vagy musttal a bor földén, fizessék ki“ (1764 Cons.). Kepelés előtt a búzát bevinni senkinek sem

szabad. Hordás előtt a curátornak : pap, mester jelenlétében, a kalanygát csóvával meg kellett jelölni s azt mozdítani büntetés terhe alatt nem szabad (3 forint).

A papi ruha.

Az egyházi törvény a XVI. és XVII. százakban nem ír elő és nem követel különleges papirendruházatot. Csak figyelmeztet mindenkit, hogy a katonai és nem illő ruházatot vetkőzze le és dobja el. A millenáris kép Dávid Ferencet a lutheri palástban örökíti meg. Ő palástban jelent meg a szószéken s a gyűléseken is.

Papjaink a dolmányt viselték. A XVII. százév második feléből egy jelenet maradt fenn, amely a palástviselésre mutat. Egyháza érdekében folytatott harcában Koncz Boldizsár püspök (1663—1684) a gyulafehérvári országgyűlésen, midőn kifogást tettek papi minősége ellen: püspöki süvegét, palástját és pálcáját egyházi szolgáljától kiküldvén, mint nemes foglalt helyet az országgyűlésen.

Általános rendeletet adott ki az 1693. évi zsinat: „mind papok, mind mesterek a jövő karácsonig paphoz és mesterhez illendő hosszú köntöst szerezzenek maguknak és tógát, mely nélkül egyszer is templomba ne menjenek, a papok sub poena stb., a mesterek sub poena stb.“

Az 1694. évi Egyházi Rendtartás ezt írja elő: „Legyen gondja mindenkinek, akik (pap, mesteri) tisztséget jó lelkiismerettel igyekeztek folytatni, hogy ruházatában bizonyos illő és ennek a rendnek (huic ordini) megfelelő tisztesség láttassék.“ Az egyház még ekkor sem követel bizonyos rendruhát.

A Disciplina int a fényűzés ellen. A pap és családja Isten nyája előtt fényeskedjék.¹

Ezek az intézkedések, bármily szigoruaknak tetszenek is, nem léptek életbe úgy, ahogy remélték. A XVIII. százban először a francia, azután az osztrák-német hatás alatt már alkalmazkodnak

¹ Járásban, kézhordozásban, arckifejezésben és beszédben a léhaság és szeleskedő elméskedést minden igyekezettel kerüljék. Feleségeik, leányaik örizkedjenek minden fényűzésre és büszkeségre való viselettől, fodorított hajtól, gyöngyöktől. A Consistorium tiltja (1761) közönséges helyeken a fekete fátyolt, nyakszorítót, kezeken gyöngyöt, fülfüggőt, kurta főkötőt, magas sarku csizmát, cipellőt, homlokkötőt, tótos nyaku és uju mentét.

papjaink és püspökeink a divathoz. Ezt megvilágítja az a kép, melyet Simén Domokos készített az öt püspökről. Lázár I. parókat visel s a nyak- és mellviselet is ennek megfelelő. Ennek tulzó folytatása a XIX. százév elején kiadott rendelet, mely már az iskolára is kötelező volt: A dolmány szárközépig érő sötét szederjes. Gombja az elején 15 mogyorónyi nagyságu fekete szőr, kétfelől annyi pikelyek, nem makkok, minden cifraság nélkül, kereken zsinórral beszegve. Hasitékja hátul három col. Fekete szőr zsinóröv minden cifraság nélkül. Fejér nyakkravalót csak a fekete alá lehet kötni. Felül lehet egy ujjnyi a fekete alatt kihagyva. A dolmány alatt legyen szederjes posztó vagy matéria lájbi, magából készült vagy más fekete gombokkal. Magyaros szederjes nadrág. Mérsékelt magasságu és formájú kalap, karimája illendő proportioju egy ujjnyi bársonnyal vagy pántlikával. Magyar csizma, kerek palást.

Papmarasztás.

Már megemlékeztünk a papmarasztás sajtáságu intézményéről, de még rá kell mutatnunk a vele járó, s ma ismeretlen részletekre.

Mikó így magyarázza meg: Valamint a püspöknek és az espereseknek évenkint bucsuzniok kellett és a Főtanácsnak és az egyházköri gyűlésnek joga volt más püspököt és esperest választani így az ekklesiák és belsőemberek között is az a viszony állott fenn, hogy minden évben ki kellett nyilatkoztatni minden belső embernek maradnak-e, s az ekklesiáknak, hogy marasztják-e őket. Ez a korszak 1568-tól 1778-ig tartott.¹

Ha marasztották maradhattak, de úgy látszik nem mindenik pap nyilatkozott azonnal, mert a tordai Főtanács 1738-ban meghagyja, hogy ne tartsák függőben az ekklesiát, hogy igazithassa a maga dolgát. Ez a rendelkezés azt mutatja, hogy a papok mindig keresték a jobb helyet s várták, hogy hirt kapjanak onnan, ahova vágytak. Az ekklesiák is fölhasználták az alkalmat s más után néztek.

A papok helyzete a marasztalás ideje alatt bizonytalan volt. Ha nem marasztották, vagy új pályát kellett keresni, vagy várakozni kellett bizonytalan ideig. A pátronusi ekklesiákban még su-

---

¹ Mikó Közigazgatás rendszere.

lyosabb volt a sorsuk, mert egy urtól függöttek, akinek tetszését nagyon kellett keresni.¹

Az 1614. évi deliberatio rendeli, hogy oly modalitást tartsanak, hogy advent vasárnapig minden papot s mestert marasszanak s hijjanak, melyet tartoznak a diaecesaun senioroknak értékre adni.

A nem-marasztott papok sorsán 1650-ben a kissárosi zsinat úgy kíván segítni, hogy segílyt gyűjtöttek számukra, mit a püspök s az esperesek belátásuk szerint osztanak ki.

Az országos törvény (Comp. Const. 1 rész I. 3 art.) rendeli, hogy a patronusnak és a többségnek akarata ellenére ne maradhasanak. Esperesek kötelesek más helyekre collocálni.

1579-ben rendeli a kolozsvári zsinat: egy pap helyét elcserélni, vagy más helyet választani ne merészeljen a superintendentens és a Consistorium hire nélkül. 1601-ben a tordai zsinat rendelete szerint csak akkor hagyhatja el helyét, ha utódja megérkezik.

A papmarasztás kérdésével foglalkozva dr. Tóth György elsőhelyen a reformációval együttjáró szervezetlenségre gondol: „a pap ott hagyta ekklezsiáját, ha a maga hitére megnyerni nem tudta és viszont a hívek is olyan papot hívtak maguknak, akinek a tanítását elfogadták.“ Ez a természetes következtetés elfogadható, de nem oldja meg a papmarasztás kiindulását. Itt nem annyira a papok álláskezesése szerepelhetett, hanem az ecclesiasticus, a papuralom helyébe lépett civilicus, vagyis a világiak uralma. A pap subordinált viszonyban állott a világiakkal, a bért és birtokot-adókkal szemben.

Elfogadhatóbb a Pokoly érvelése, hogy a prote tásnok a szabadvallás gyakorlata alapján éltek választói jogukkal és nem várták a püspöktől a papot.

Ugy látszik, hogy a papmarasztás cím alatt rejlő önkény vagy néptetszés bevezetése kemény reactio volt a pápismus hatalmas túltengése ellen. Az unitáriusok liberalismusából következett, hogy megbírálták papjokat s ha tetszett megtartották.

Ezt az önkényuralmat a kor szellemén kívül csak azzal lehet némileg enyhíteni, hogy sokan voltak a „hivatalosak és kevesen a választó'ak.“

A fejedelemség megszűnése és a Habsburg uralom ideje meg-

---

¹ „A széplaki udvari (pap) és egyszersmind ökegyelmek P. Horváth család kreaturájok, kinek a püspök nem parancsolhat, nincsen hatalmunkban.“

zavarta nemcsak a templomok biztonságát, hanem még a papok lelki világát is, mert szükségesnek látták kiadni az espereseknek a rendeletet: a lelkipásztorokra buzgón ügyeljenek, azokat tartsák számon. Sőt arról is intézkedtek, hogy tudakozzák, hogyan élnek, mit és milyen hűséggel tanítanak, miket mondanak a gyülekezetben nyíltan vagy mit sugnak titkon olyat, ami a békét megzavarja, az egyház felfogásával ellenkezik.¹

A papok fegyelmezése szelid intésből, jó tanácsból indul ki, de „ha a szerencsétlent és vakme öen saját vesztébe rohanót a veszélyes hibától vagy aljas gonoszságtól nem lehet visszatartani, akkor mintegy a kiközítés villámától sujtva az egyházból számúzzék, a kegyesek közösségéből zárják ki, minden jogától fosszák meg, sőt a hívőkkel érintkezéstől is zárják el.

A papmarasztás általános gyakorlata sok zavart okozott mind a három protestáns egyházban, mert az állás nélkül maradottak száma tulságosan megnőtt. A panaszok eljutottak a kormányshékhöz (Gubernium) is. Felhívás érkezett a három superintendenshez, a baj orvoslására véleményt kérvén. A református vélemény az volt, hogy addig ne iktasson be az esperes új papot, míg szolgálatra alkalmas vacans pap van. Javasolta, hogy a hallgatóságnak adassék ki kemény utasítás, hogy bármily csekély baj miatt ne küldjék el a papot s a mestert. Ha hibája van, törvényesen vizsgáltsák meg.

A lutheránus superintendens válasza az volt, hogy náluk a papot nem szabad elküldeni s ha ellentét van a pap és a hívek között, a Consistorium vizsgálja meg s esetleg áthelyezéssel orvosolja.

Az unitárius felelet az volt, hogy a pap megmarasztása a gyülekezet joga lévén, a pap s a mester kénytelen vakans lenni, ha a hívek többsége azt akarja.

A mesterek hivatala mindenütt változó volt. Már 1617-ben kimondották, hogy a mester csak két évig maradhat vacanciában s ha állást nem kap, köteles adót fizetni.

A kormányshék a lutheránus eljárás követésére utasította a

¹ Ez az intézkedés akkor volt szükséges, amikor a visszahódítást a jezsuiták intézték s nem volt olyan fogás, amelyet megengedhetőnek ne tartottak volna. A Mária Theresia korában nemcsak templomainkat és népünket, hanem a nemeseket is minden fogással elhódítani igyekeztek. Hamis confessiot terjesztettek, a papokat is zavarták és csábították szép ígéretekkel.

másik két egyházat, vagyis áthelyezéssel vagy törvényes eljárással kell segíteni a helyzetben.

Ezzel az intézkedéssel szakadt vége a papmarasz'ásnak.

Mint hogy a dr. Tóth György idézett (Ker. Magv. 45. köt.) közleményében a papválasztásban követett eljárás részletesen ismertetve van, e helyen az ujjabkori rendeletekről emlékezünk meg. A Teológiai Akadémia fejlődése 1859-től 1910-ig a már idézett könyvben föl lévén sorolva, jónak látjuk megemlíteni, hogy a Főtanács 1872-ben kimondja (35 jksz.): káplán, segédpap, rendes pap nem lehet ott, hol ezeket a tiszteket be töltötte. 1873-ban rendeli, hogy a pap beiktatása történjék így: éneklés után esperes tart beszédet, felolvassa a püspöki kinevezést, felszólítja a szószék elfoglalására, majd bezárja az ünnepséget.¹ 1885. 28. sz.

A Főtanács rendeli, hogy a papok palástosan jelenjenek meg a Főtanácson.

1680-ban: Koncz Boldizsár püspöksége idejében következő szigorú rendelet adatott ki a kolozsvári zsinat határozatából: Ha kik mostantól etiam in ritibus externis az ekklesiában valami újítást tesznek, a mesterek, ha szokatlan és vallásunk ellen való énekeket mondanak, a templomban ritmizálnak, vagy halotti temetés felett újítanak, ha különben nem refrectáltatnak, etiam a corpore societatis abscondáltassanak. Az ádámosi zsinat kiegészítése: de elsőben a functione arcealtassanak.

A kolozsvári Főtanács a szerzett tapasztalatok alapján szükségesnek látta a papságra jelentkezőket gondosabb vizsgálat alá vetni, mert sok hibát és hiányosságot tapasztalt. Vonatkozott ez a mesterekre, kiket gyakran az iskola elvégzése előtt felfogadtak és alkalmaztak. 1733-ban kimondotta a Főtanács, hogy vizsga és a Főtanács jóváhagyása nélkül papságra egy se bocsáttassék.

Az esperesek az alkalmasnak ítélt mestereket vigyék a Főtanácsra vagy zsinatra. A körből részükre kiállított bizonyítvány alapján bocsáttassék formális cenzura alá. Vegyék számba körülményeiket (conditio) tehetségüket, különösen, hogy a hittételekben milyen jártasok, az erkölcsben milyen tiszták s eleddig milyen életmódot foly-

¹ Ujjab időben gyakorlatba vettük, hogy a köri papság a beiktatás után palástosan kilépi az urasztalához s a megbízott pap üdvözlí az új munkatársat, barátságáról biztosítja. A beiktatott megköszöni.

tattak. Akiket a szent zsinat, vagy Consistorium, alkalmasnak ítél a papi hivatalra, a zsinat értesítse az espereseket, hogy ezeket alkalmazhatja, másképpen senkit sem.

Egyben megrendeltetett, hogy a censurára menők az Árkosi Benedek munkáját tanulják s mindenkinek legyen sajátja: minden mester atyafiak leírják, olvassák és tanulják.

Mester.

A papságra eljutásnak az iskola elvégzése mellett egyik feltétele volt a tanítás gyakorlása. Általános felfogás szerint a végzett theologus (togatus) köteles volt három évig tanítani az iskolában. Ő volt a mester, de a jelesebbek egyik szemökkel mindig a papságra néztek, arra is készültek, s amint látszik nem mindig tiszta kézzel, hanem csellel s alkudozással és áskálódással is.¹

A mester ludi magister, rector, mai elnevezés szerint énekvezér-tanító az egyházközség második belső embere volt, aki nevének tágasabb értelemben vett jelentőséget tudott szerezni. Általános gyakorlat szerint ő nemcsak a pap mellett, hanem a pap helyett is szerepelt az ekklesiában. A Dávid Ferenc korában s még több éven át, a Főtanács tagja volt, melyen megjelenni büntetés terhe alatt tartozott. Előkészülete ugyanaz volt, ami a papé, olyannyira, hogy először mindenki köteles volt legalább három évi mesterséget végezni. Ennek igen sok hátránya volt, mert az ifjunak főgondja volt, hogy pap lehessen. Emiatt az iskola s a tanuló-ifjuság szenvedett. Örökös panasz. vádaskodás zavarta a püspököt és a Tanácsot. Kulturtörténeti nézőpontból igen érdekes, de ritkán épületes az a vesződség, melyet a mesterek és az énekvezérek ellen folytatott hivatalos eljárások feltárnak.

Igen megnehezítette az intézkedést és a rendtartást, hogy mesternek — szükségből — kiküldöttek a 15—18 éves ifjút is.

Fokozta a nehézséget és a zavart, hogy a nagyobb egyházközségekben tiltva volt mestereinknek a házasságkötés. Nem kevés bajt, sőt alig viselhető kedvetlenséget okozott nekik, hogy a fizetők nem volt rendezve. Hosszu idő alatt; vagy a hívek, vagy a hívek és a pap együttesen fizették a hetenkint begyűlt adományokból. Nem érdektelen látni, hogy jutott megélhetéshez a mester.

¹ V. ö. Dr. Boros Gy. Brassai Sámuel élete 27 s köv. lap.

Kezdet óta fel voltak jogosítva alamizsna gyűjtésére. Szombatonként gyűjthettek az ekklesiában. Sabbathale volt a neve. A mester a tanulókat ellátta üdvözlő verssel vagy latin prosai beszéddel. Ezért nem volt szabad fizetést elfogadni, mert a tanuláshoz tartozott.

Ugy látszik, hogy amelyik gyermek nem vitt alamizsnát, azt megverte a mester. „A mesterek veréssel ne kényszerítsék a gyermekeket, — szól az intézkedés — hanem amikor lehet vigyenek vagy egy tojást, vagy valamit.“

Ha lakadalmakkor énekeltek (decantáltak) gyűjthettek, de csak harmada a tanulóké. A névnapi (salutálás) köszöntéseket eltiltotta derzsi zsinat (1731).

Különben a tanításért fizetés is járt. Kezdők után (initiónsok) 25 denár, a következőktől (rudimentisták) 50 denár, azután fizettek (etimologisták) 1 frtot. A tanítató apáknak meg volt engedve, hogy többet is adhassanak.

A mester köteles volt a pap gyermekét ingyen tanítani, mert a pap is köteles őt helyettesíteni. Egymás terhét hordozzátok.

E mellett állott az az általános szabály: a mesterek engedelmességgel tartoznak ministereiknek.

Ha oly magának való pap találtatnék, aki éppen semmi jó akaratlan nem kívánna lenni, a mester ne tartozzék a pap gyermekét tanítani.

Régi gyakorlat szerint a pap fizette a mestert. A mester köteles volt az alamizsnából két gyermeket ingyen tanítani. Ennek az 1614. évi, vizsgálati szabály szerint az volt a célja, hogy így a mester saját keze alá neveljen ifjakat, akik neki az éneklésben segédkezzenek.¹ Ezt az *alamizsnát harangozó kenyérnek* nevezték.

A sztgericei zsinat 1672-ben megtiltja, hogy a mesterek megházasodjanak: Árkos, Bölön, Nagyajta, Héviz, Derzs, Szt.-Mihály, Vargyas, H.-Szt.-Márton, Csik-Sztmárton, Sztlászló, Dsztmárton, Sáros, Bágyon, Kövend, Toroczko ekklesiákban. Ha megházasodnak, tovább ne tűressenek. „Szemeinkkel látjuk, hogy a házas mesterek elhülvén a tanítástól, oskoláink igen megfogyatkoztanak azért.“

¹ A nyárádszentmártoni püspöki vizsgálat jegyzőkönyvében így van feljegyezve ugyanez az intézkedés: mester zsinat végzése szerint azon kenyéren tartozzék két jó indulatu gyermeket, vagy ifjut, maga mellett tartani és szorgalmasan taníttatni, kik is harangozzanak és a kenyeret felszedjék, az estvéli takarodásra való harangozást is el ne vesztegessék.

A mesternek a tanításért fizetni kell. Későbbi rendelet.

A kántor alkalmazását az ekklesiák tetszésök szerint végezték. Ez ellen szól a rendelet. „Cántort az ekkliák magok fejökből fel ne vegyenek, hanem, ha kell adatik s azt ne a pap béréből fizessék, hanem más jövedelemből. (Kol. Főt. 1763.)

A kántor csak úgy remélhetett előlépést a mesteri állásra, ha a gyermekeket az éneklésben gyakorolta (Consist. 1702.) 1742-ben intézkedik a Consistorium, hogy pap és mester más vallást ne vegyen el, vagy csak oly feltétellel, hogy unitárius lesz.

A mester tartozott az esperes mellé comest rendelni (1733. évi Főt.). Kivétel volt az esperes mellett szolgáló mester. A mester köteles volt a tanulókkal elhordoztatni az esperes körlevelét. (Cursusnak nevezték).

A *papi tekintély* és tisztesség védelme sok kemény rendeletre kényszerítette az egyházi főhatóságot. Ha a pap úrvacsorával nem él 12 frt., a mester 6 frt. büntetést fizet. A pipázás ministeriumot nem illető mocskos, piszkos dolog. A pap 6 frt.-tal, a mester 3 frt.-tal sújtatik. (1669 Zs., 1725 Zs., 1776 Cons.) Ha a pap és a mester egy nap kétszer templomozást nem tartott, megbüntették.

Ha a pap és mester korcsmába jár, részegeskedik, pap 6 és a mester 3 frt. büntetést fizessen. (Tordai Zs. 1644., derzsi Zs. 1659, kereszturi Zs. 1700, Consist. 1713.)

1737-ben a mesterek ellen sok panasz adatott be a kövendi zsinatra: az espereseket nem becsülik meg, papokkal hármoniát nem tartanak, subordinációt nem ismernek, magukat illetlenül viselik, részegeskednek, nem tanítanak. Inti a zsinat, hogy hasonló excessusokat távoztassanak, másként a méltó büntetést el nem kerülük. (Hasonló intézkedés fel van jegyezve már 1606-ban is).¹

Nem lesz fölösleges néhány más intézkedést és rendeletet, ide jegyeznünk Mikó kánongyűjteményéből.

Ezeknek nagy része több észrevételt és bővebb magyarázatot kívánna, de ezuttal maradunk a pusztá felsorolással:

A papiságra szándékozó mesterek igérjék meg a Zsinat előtt, hogy szükség esetében az Istennek és az ekklesiának szolgálnak. (Tordai Zs. 1643).

---

¹ 1776-ban tiltja a Consistorium papoknak, mestereknek, hogy sok komát gyűjtsenek kereskedés okáért. Ebédért, vendégségért templomot vasárnapon el ne mulasszanak, büntetés (3 frt.) terhe alatt.

Sine singulari censura et approbatione Gen. Consistorij, egy mester se admittáltassék papságra. Részletesen kikötve a feltételek. (Kol. Föt. 1733). A papságra lépni szándékozók előre folyamodjanak Censurára a partiálishoz (Föt. 1813). Várják be a Consistorium ordinatioját (Szováti Zs. 1725). A szorgalmas mesterek jutalma a papok közé gradus adás az assessorok után, de idős és érdemes személyek elébe ne törjenek, praecedentiát ne usurpáljanak (Föt. 1733). A vallást minden héten gyakorolják installálják, (derzsi Zs. 1661). Évenként kétszer exament tartsanak (Szentábrahádi Zs. Szorgalmasan tanítsanak s a gyermekeket paraszti munkára ne alkalmazzák. (Föt. 1725). Ne büntessenek, szorgalmasan tanítsanak. (1732, 1738, 1753, 1773, 1774, 1779 Föt.). Gyakorolják magokat a prédikálásban, (Kol. Zs. 1606). a papot helyettesítsék (1641. ádámási Zs.). Énekeljék a passiot usus szerint (1800 Boldf. Zs., almási Zs. 1845). A Consistoriumba menő consistorok mellé comest adjanak. (Föt. 1733). A comitiva terhét hordozzák egyik ekklától a másikig (Tszty. Zs. 1815.). Marosszéken comes helyett ember fogadtatik. (Föt. 1738). A cursust papok, mesterek vagy magok hordozzák, vagy felelős személytől küldjék (Sztgerl. Zs. 1756) A mestert, ha negligens megbüntetik (Derzsi Zs. 1783). Az új esztendei cursus költségét a papok hordozzák. A többit — brevist és longát-mesterek (Tarcsf. Zs. 1785. új rendelet 1786, 1787, 1805, 1811, 1819, 1846). (A cursus hordás gyakorlatban volt még a 60-as években is, kis diák koromban).

A mesternek is egész votuma legyen, ne fél. (Föt. 1773). A mesteri esküforma életbelépik (1845) már énekvezér és tanító a neve.

Éneket nem tanuló deák papnak ne rendeltessék. (Rep. Cons. 1824).

Visszapillantás.

Tanulmányunkban az unitárius hitélet cselekedeteit és megnyilvánulásait — legalább futólag — megpillantottuk. Sok ismeretlen anyaggal találkoztunk, annál több hitbuzgósággal. Sok töprengéssel, annál több élni és tenni akarással. Sok emberi gyarlósággal, annál több hatósági rendelkezéssel. Sok jeles tehetséggel, annál több tennivalóval. Sok szép jellemmel, annál kevesebb méltánylással. Sok keserves csalódással, annál kevesebb megértéssel az idegenek részéről. Sok haladni akarással, annál több akadállyal.

Ha az unitárius egyház egyetemes történelme egyszer, s talán nem sokára, terítékre kerül, az itt föltárt apró töredékek és elgondolások vezérfonálul fognak szolgálni.

Ám még mindig megoldatlan lesz az a feladat, melyet „liturgiánk reformja“ cím alatt ezelőtt jó néhány évvel megpendített egy pár lelki pásztorunk buzgósága.

Az eddigi tanácskozások oly csekély modositást jelöltek meg, hogy azt reformnak mondani alig lehetne.

Amit a mult beszél hasznunkra szolgálhat. Talán az istentisztelet liturgiális részének kibővítése volna kívánatos. A hallgatóság-
nak több szerephez juttatása helyesnek bizonyult a gyülekezeti ének-
lés általánosításával, az énekkarok felállításával. A konfirmálás ün-
nepélyessé tevésével máris sokat nyertünk. A keresztelés és esketés
ünnepélyessé tévése azzal, ha a templomban végezzük sokat nyer. A
temetés a XVIII-ik évszáz óta előnyösen módosult.

Remélem, hogy érdekelt pap és énekvezér afiai most már új
átgondolással, a mai élet szükségéinek megfelelően, kibővitik eddigi
terveiket és rövid idő alatt meg fognak kezdődni a megbeszélések
s azokat követni fogja a hivatalos tárgyalás és egy szerencsés és
kívánatos reform.

Dr. Boros György.

Brassainak a természettudomány körébe vágó fontosabb dolgozatai.

A magyar nemzet 1848. előtti megújodási mozgalmaj, nemcsak a szépirodalmat, hanem a természettudományi szaktárgyakat is rohamlépésekkel vitték előre. Az irodalom és a tudomány párhuzamos előhaladása sok tekintetben elősegítette a latin elnevezésektől valósággal hemzsegő nyelvünk megtisztítását és sokszor találó, sokszor pedig rövid életű magyar szavaknak szükségzerű feltalálását. Első komoly természettudomány körét felölelő könyve¹ két részre oszlik: az első rész világleirással vagy cosmografiával foglalkozik, amit a középiskolai tanterv csak 1921. után vett fel² (Romániában, Franciaországban) a kötelező tantárgyak közé; a második részhez tartozik a földleírás vagy geografia (földrajz), a mathematekai földrajz, a fizikai földrajz és a természet historia. Ez utóbbi magában foglalja az ásványtant, növénytant és az állattant. A földtan, élettan, környezettan, bonctan és őslénytan, mint önálló tudomány Brassai előtt még teljesen ismeretlen fogalom volt. Ha történnék is olykor utalások őslénytani vagy geológiai vonatkozású dolgokra, ezek vagy az ásványtan, vagy az állattan keretében vannak megemlítve. Könyvének első része 9 paragrafusból áll, mely magába foglalja a világ-egyetem meghatározását, csillagok leírását, elnevezéseit, a naprendszert s annak bolygóit, külön paragrafus alatt foglalkozik a holddal, majd az üstökösökkel.

A második rész sok olyan fontos és érdekes dolgot tartalmaz, amiért a behatóbb foglalkozást is érdemessé teszi.

Természet historia 22. §.

Foglalkozik a föld élettani jellemzésével; a faj, nem, család meghatározásával, általában olyan dolgokkal, melyek a mai értelem-

¹ Bévezetés A' Világ' Föld és Statusok' Esmeretébe.

² Programa analitică pentru școlile secundare. 1924.